

MUSEUM STUDIES, MONUMENT STUDIES**DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-178-7-14>****ВИСТАВКА «ЦЕРКВА БОГОРОДИЦІ ДЕСЯТИННА:
АРХІТЕКТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ ОБРАЗ» – НОВИЙ ПІДХІД
ДО «СТАРОЇ» ПРОБЛЕМАТИКИ****Стрельник М. О.***завідувач науково-дослідного відділу найдавнішої
та середньовічної історії України***Дідух Л. М.***завідувач сектору
Національний музей історії України
м. Київ, Україна*

Однією з найважливіших археологічних пам'яток культурної спадщини на території Національного музею історії України є залишки фундаментів Десятинної церкви – осередку утвердження та поширення християнства й першого кам'яного храму Русі, спорудженого в 996 р. київським князем Володимиром Святославичем. Храм розташовувався на Старокиївській горі, в самому центрі давнього Києва. На цьому місці він проіснував майже два с половиною століття і був свідком поширення християнства в країні, політичного піднесення та занепаду держави Русь, пережив тяжкі часи князівських міжусобиць, а у 1240 р. став останньою твердинею оборони киян від монгольських військ.

Спорудження монументального храму в кінці X ст. було надзвичайно важливою подією, яка символізувала перемогу християнства і становлення нової державності Русі, її політичний престиж, а також остаточно було визначено політичний і культурний орієнтир Русі на Візантію [1]. Наприкінці X–XI ст. церква Богородиці Десятинна була головним державним і релігійним центром Русі, князівською усипальницею, місіонерським храмом, осередком поширення освіти і християнської культури у Східній Європі.

Незважаючи на те, що Десятинна церква одна з найвідоміших і найбільш досліджених археологічних пам'яток, вона досі залишається найзагадковішою пам'яткою руської архітектури. Багато дослідників у різний час займалися вивченням решток храму [3, с. 125-127; 4, с. 15-31].

Здавалося, за двохсотлітню історію дослідження мали б бути розкриті всі загадки. Однак, поганий стан збереження решток храму не дає достатніх даних про його архітектуру. Це результат, не так руйнування храму у XIII ст., як аматорських (навіть грабіжницьких) розкопок і зведення нових церковних споруд у XVII і XIX ст. Збереглися частково тільки фундаменти південно-західної стіни XII ст. та фундаментні рови, які дають уявлення про загальний план споруди (тринефний шестистовпний храм з трьома апсидами і галереями). Всі наявні реконструкції (а їх більше 20) не можна визнати задовільними. Проте, вони свідчать про складну планувальну систему храму, який не має аналогій ні у візантійській архітектурі X ст., ні у руській пізнішого часу [3, с. 118].

Проблематика Десятинної церкви, Богородичного храму, доля якого тісно переплітається з історією першої держави східних слов'ян завжди залишається актуальною. Нею цікавляться, як науковці, так і пересічні відвідувачі. Храму присвячено величезну кількість публікацій. Музей володіє цікавою та унікальною колекцією археологічних матеріалів з розкопок Десятинної церкви різних років, в якій налічується близько 21 тисяча експонатів. Матеріали з розкопок на території Десятинної церкви постійно використовуються, як в стаціонарній, так і в виставкових експозиціях. У 1996 р. було побудовано виставку «Першохрам. До 1000-річчя освячення Десятинної церкви» та випущено наукове видання [4]. У 2011 р. – виставка «Десятинна церква. Новітні дослідження», яка презентувала матеріали археологічних розкопок залишків фундаментів храму та прилеглої до нього території, що проводилися у 2005–2011 рр. [2]. В 2021 р. виповнилося 1025 років з дня освячення Десятинної церкви і до цієї дати виникла ідея підготувати нову виставку, присвячену саме архітектурно-мистецькому аспекту давньоруського храму, а також висвітлити в новому руслі, здавалося, вже усталені історичні факти. В XX ст. дослідженнями церкви намагалися передусім підкріпити літописні відомості, однак археологія не завжди підтверджує ту історію, про яку розповідає літописець. Останнім часом змінилося і контекстне розуміння пам'ятки та передумови її заснування, інтерпретація і датування окремих об'єктів на території храму [1].

Новостворена виставка «Церква Богородиці Десятинна: архітектурно-мистецький образ» презентує понад 1500 знахідок з території храму і розміщена у великому експозиційному залі. За допомогою, як оригінальних експонатів, так і з залученням сучасних візуальних форм (тривимірні анімації, банери, кіно матеріали) тут відтворено атмосферу «храмового приміщення». Це допомагає відвідувачам самим уявити, «реконструювати» зовнішній вигляд та інтер'єр Десятинної церкви.

Ліворуч від входу, в центральній частині виставки розміщено стилізований «вітвар» (банер, на якому у візантійському стилі відтворено вітварну храмову частину з трьома апсидами). До стелі підвішене церковне панікаділо XII ст. Вікна зали декоровано двома вітражами художника О. Мельника, на давньоруську тематику. Ці твори стали органічною частиною виставки й допомогли створити у залі затишок і неповторний колорит. Спеціально для виставки співробітники музею В. Колибенко та О. Кирилюк зробили сучасну 3D-реконструкцію Десятинної церкви [1, рис.31], яку розміщено на великому банері в центральній частині залу. Це одна із найсміливіших спроб відтворення зовнішнього вигляду пам'ятки, що ґрунтується на всіх попередніх версіях дослідників.

Виставковий простір розділено перегородками на окремі тематичні блоки, що мали висвітлити такі питання: чому храм збудували саме на цьому місці; якою була Десятинна церква; руйнація храму. Значний інтерес становлять речі з поховань X–XI ст., виявлені при розкопках фундаментів церкви. Ми знаємо, що її було закладено на місці кладовища X ст. Такий вибір не був випадковим. Судячи з обряду та знахідок, саме тут були поховані, тоді ще нечисленні, кияни-християни язичницької пори [1, с. 4-14]. Серед них виділяються поховання соціальної еліти, здійснені у великих камерах із речами скандинавського, візантійського, слов'янського та мадярського походження, зокрема, вперше було комплексно представлено відреставровані речі з багатого камерного дружинного поховання X ст. (№ 113 за М. Каргером). Також викликає інтерес фрагмент рогового вістря, виконаного в скандинавському стилі Єллінг, оформленого у вигляді голови звіра з розкритою пащею. Артефакт було знайдено у 2005 р. [2, с. 132-134], експонується вперше.

Впродовж XI ст. Десятинна церква слугувала усипальницею князів, зокрема, її фундатора князя Володимира (1015). Доля більшості поховань невідома, однак, уламки мармурових і шиферних саркофагів з розкопок храму також представлені на виставці. Вперше пропонується для огляду комплекс матеріалів загадкового християнського княжого поховання початку XI ст. – меч з рештками піхов, деталі воїнського поясного набору, а також людський кістяк.

Другу, більшу частину експозиційної площі займають експонати, які розкривають тему будівництва та архітектури храму X–XII ст. Серед речей: будівельні матеріали та деталі пластичного декору, частини мармурового карнизу, фрагмент колони, уламки черепиці, голосників, віконне скло. З літопису відомо, що Десятинний храм будували грецькі майстри. Це підтверджується і знахідками – уламками плінфи

з грецькими літерами. Тут же, у «віттарній частині» експозиції, знайшли своє місце 3 вітрини із знаковими експонатами Десятинної церкви: плінфа з князівським Володимировим знаком тризуба X ст., барельєф з пісковнику із зображенням Богоматері Одігітрії XII ст. та візантійський процесійний хрест X–XI ст. На протилежній стороні залу, по центру, на спеціальному постаменті, розміщено бронзовий дзвін XII ст., виявлений біля фундаментів церкви у 1937 р. [4, с. 77].

В музейному зібранні зберігається значна кількість фрагментів фрескового розпису (понад 5 тисяч). Завдяки виставковому проекту, вперше з'явилася можливість виставити велику їх кількість (понад 600 предметів), зокрема ті, які раніше не виставлялися. Для їх експонування виготовили спеціальний стелаж, з невеличкими комірками, в яких розмістили фрагменти фресок, підібрані за кольоровою гамою. Стелаж розміщений на стіні, в ніші, на рівні очей відвідувача (розмір 4,5 x 1 м). Ідея полягала в тому, щоб показати розмаїття кольорів та частково – збережені мотиви. Над цією конструкцією розміщено малюнок втраченої «фрески із зображенням очей невідомого святого». Увагу привертає і великий шматок кутової фрески, виявлений у 2011 р. Це один з найбільших за розміром фрагмент фрескового розпису з Десятинної церкви, відомий на сьогодні.

Під стележем розміщені горизонтальні вітрини-столики, в яких експонується найбільш цікава група фрескових фрагментів, зокрема, ті, які представляють зображення святих (ликів, тілесних частин, одягу), фрески з графіті, фрагменти стінної мозаїки. Тут же експонуються побутові та культові вироби, ремісничі приладдя, рештки тканин X–XIII ст. знайдені на території храму. Серед матеріалів колекції представлені також фрагменти підлоги, яка скидалася на килим, набраний у мозаїчній техніці з невеликих шматків мармуру, смальти, вкривалася пірофілітовими та різнобарвними полив'яними плитками. Цей матеріал розміщено у невисокій великій квадратній вітрині.

Значну частину виставкової площі було відведено речам, які пов'язують із трагічною подією руйнації храму у грудні 1240 р.: матеріалам тайника, виявленого у 1939 р. всередині храму М. Каргером та речам із скарбів, зосереджених на садибі церкви. Під час дослідження тайника – підземного приміщення на глибині понад 4 м, були виявлені кістки людей та різноманітні предмети, які могли потрапити до схованки під час обвалу церкви. Виявлені речі (від залізної оковки лопати і ливарних форм – до шолому, панцирних пластин і набору дорогих прикрас) вказують на те, що серед загиблих були представники різних верств населення [1, с. 84-88]. Частково, речі з тайника постійно були задіяні в

стаціонарних експозиціях музею, однак, можливість представити їх окремим комплексом з'явилася вперше.

Таким чином, виставка дозволила по-новому розглянути питання реконструкції зовнішнього вигляду та інтер'єру Десятинної церкви; ще раз повернутися до спірних, проблемних питань; з урахуванням новітніх досліджень представити «старі» експонати.

Література:

1. Андрощук Ф. Десятинна церква: відома і невідома. Київ, 2021. 116 с.
2. Козюба В.К. Головні підсумки дослідження Десятинної церкви у 2005–2009 рр. *Вікентій В'ячеславович Хвойка та його внесок у дослідження давньої історії України: тематичний збірник наукових праць (до 160-річчя від дня народження)*. Київ, 2010. С. 119–137.
3. Козюба В.К. Церква Богородиці Десятинна в Києві (короткий історичний нарис). *Український історичний журнал*. 2014. № 3. С. 116–127.
4. Церква Богородиці Десятинна в Києві: до 1000-ліття освячення. / за ред. П.П. Толочко. Київ, 1996. 224 с.